

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

Рада молодих учених та спеціалістів

І С Т О Р І О Г Р А Ф І Я

Матеріали Вісімнадцятої наукової конференції
викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

Одеса
2023

УДК 300.3+301+930.1; 911.3 (477.74).

Історіосфера. Матеріали Вісімнадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. — Одеса : Ун-т Ушинського, 7–8 квітня 2023 р. — 124 с.

*Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради
Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*

Протокол № 9 від 30 березня 2023 р.

ISBN 966-7965-01-5

© Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

Позиція авторів може не співпадати з думкою редакційної колегії.

було пов'язано з тим, що бурхливе будівництво за часів імператора Костянтина базилік та церков в даному регіоні відкрило до нього шлях багаточисельних паломників та купців.

1. Jerusalem History: The First and Second Temples. URL: <https://www.moon.com/travel/arts-culture/jerusalem-history-first-second-temples/>
2. Kelley J. The Holy Sepulchre in History, Archaeology, and Tradition. *Biblical archaeology review*. 2021. Vol. 1. Pp. 34–43.
3. Lawler A. Crusader-Era High Altar Resurfaces in Jerusalem's Holy Sepulcher. 2018. URL: <https://www.smithsonianmag.com/history/crusader-era-high-altar-resurfaces-jerusalem-holy-sepulcher-180968192/>
4. Levenson J. D. The Temple and the World. *The Journal of Religion*. 1984. Vol. 64. № 3. Pp. 275–298.
5. McMahon A. Holy Sepulchre. URL: <https://www.newadvent.org/07425a.htm>
6. Porzia F., Bonnet C. The Jerusalem temple between „theology“ and archaeology: which issues, what dialogue? *Archaeology and social sciences*. 2017. № 9. URL: journals.openedition.org/palethnologie/336

Басок Х. В.

Релігійність в житті середньовічної людини

Християнство настільки значно для сучасної людини не тільки тому, що це — світова релігія, але й тому, що протягом двох тисяч років воно відігравало величезну роль в історії культури, було органічно пов'язане зі світовою історією. Цей зв'язок завжди був для християнства суттєвим і водночас загрожує всілякими проблемами [4].

Середньовіччя складно та суперечливо ставилося до цивілізованої спадщини стародавнього світу. У деяких регіонах Європи розвиток суспільства складався за умов розриву культурно-історичних традицій античності. Вплив давнини переважав на Півдні Європи, особливо у Італії. Тут антична культура ніколи не вмирала. Вона про-являється через латину, яка у народному розмовному побуті перетворюється на італійську мову. На півдні Італії завдяки Візантійському впливу зберігається грецька мова [5, с. 25–30].

За цей період в історії людства змінилися три суспільні формації — рабовласницька, феодална, капіталістична, кожна з яких несла свій спосіб виробництва, свої соціальні проблеми, свої комплекси поглядів на світ та відносини у світі людей. Ці погляди докорінно відрізнялися один від одного й у масштабах формації та в межах великих людських спільнот — країн та держав. Але християнство, що виникло в першій антагоністичній формації, — рабовласницькій, гнучко застосовуючись до нових умов, утримувалося й у наступних [8].

Християнство у I ст. н. е. не знало церковної організації, посадових осіб, культу, кліру, догматів; замість інституту священства були пророки, вчителі, апостоли, проповідники, що виходили з пересічної маси віруючих і, як вважалося, володіли харизмою, тобто здатністю, що «дарується духом», пророкувати, вчителювати, творити чудеса, зцілювати тощо. Християнин міг називати себе харизматиком і займатися вчительством-пророцтвом; якщо він мав достатню кількість прихильників, то фактично керував справами громади [6].

Дуже популярною стає ідея подвижництва, жертвовного аскетизму. Поширюється чернецтво — добровільний «відхід від світу», тобто позбавлення себе життєвих радощів в ім'я наближення «царства Божого». Першим відомим пустельником, згодом визнаним родоначальником чернецтва та канонізованим католицькою церквою, був Антоній Великий (251–356). Суворими аскетами були і багато візантійських василевсів (Нікіфор Фока, Михайло IV та інші).

Як відомо, час формування християнства припадає на епоху Римської імперії, яка стала заключним етапом соціально-політичного та духовного розвитку античності. У сфері соціально-економічній цей етап знаменується розкладанням і кризою рабовласницького способу виробництва. У політичному відношенні — відмиранням демократичних та республіканських форм правління та становленням монархії. У сфері духовній — це епоха вельми суперечливих релігійно-філософських пошуків, які відбувалися на всіх громадських рівнях, і принципів переоцінок майже всієї «шкали» старих ціннісних установок [8].

Після падіння Західної Римської імперії церква з особливим зусиллям розповсюджує свій вплив на всі сфери життя. Саме християнство стає основною сталою системою знань [1, с. 12–13].

Християнська мораль та етика впроваджує у свідомість суспільства моральні цінності, що стали фундаментом європейської цивілізації та загальнолюдської культури. Поряд із християнством продовжують існувати язичницькі традиції та звичаї, і вони також впливають на світогляд людини. Структура язичницьких звичаїв та традицій стійко закріпилася серед простих, незнатних людей, переважно селян. Це були різноманітні прикмети, ритуали, які мали переважно аграрне походження [3, с. 128–129]. У цьому соціальному середовищі природа і катаклізми продовжують ототожнюватися з язичницькими богами та надприродними явищами.

Слово «папа» походить від грецького *paras*, що означає «батько». У ранньому християнстві віруючі називали так своїх духовних керівників, ченців, священників, єпископів. На рубежі II та III ст. у східному християнстві титул «папа» присвоювався патріарху Олександрійської

церкви. На Заході цей титул носили єпископи Карфагена і Риму. Найраніший відомий нам напис «папа» був виявлено на стінах римських катакомб св. Калікста. Він датується кінцем III ст. Починаючи з раннього середньовіччя найменування «папа» фігурує у церковних документах як загальноприйнятий титул єпископа Риму, а 1073 р. папа Григорій VII заявив, що право носити титул «папа» належить лише римському єпископу. Слід, однак, зазначити, що досі офіційна номенклатура, що використовується в католицькому церковному праві, не вживає слова «папа». Його замінює вираз *Romanus Pontifex* (римський понтифік, або верховний жрець), запозичений з язичницької термінології давньоримської релігії, в якій колегія понтифіків під керівництвом верховного жерця (*Summus Pontifex*) відповідала за організацію офіційного державного культу [7].

Зрозуміти середньовічну культуру як складний та суперечливий сплав усіх цих компонентів — актуальна та надзвичайно захоплююча проблема сучасного історичного дослідження.

У тих пам'ятниках, які все ж таки говорять про селянство, воно постає у вигляді якоїсь нерозчленованої маси. Вільні, залежні і раби, погляди та настрої яких, як легко припустити, багато в чому були різними, виступають у творах раннього середньовіччя під загальними позначеннями «селяни» (*rustici*), «плебс» (*plebs*), «бідняки» (*pauperes*) тощо. Не завжди простий народ відчленований термінологічно й від знаті: і тих та інших могли іменувати «вільними людьми» (*liberi homines, ingenui, franci*).

Мистецтво є дзеркалом людського менталітету за всіх часів і середньовіччя не є винятком. Тут людина позбавлена особистих якостей, тим самим створюються та зміцнюються в розумах певні образи. Селянин потворний і звіроподібний, а благородний сеньйор має доглянутий вигляд, золотисте волосся та блакитні очі. Особливу роль відіграє релігійна образотворча спокуса, як якесь освітне і повчальне джерело інформації [9, с. 125–127, 207]. Людина, яка жила в цю епоху, беззаперечно вірила в Господа. Вона знала, що після смерті вона опиниться або в раю, або в пеклі або чистилищі.

Найтісніше пов'язана з панівним класом і часом, об'єктивно висловлюючи його інтереси, церква водночас претендувала на те, що представляє інтереси всього суспільства. Вченням про єдину і гармонійну «спільність християн» (*corpus Christianorum*) духовенство ніби прало і затушовувало соціальні протиріччя. У творах ченців та інших духовних осіб (а майже всі існуючі джерела виходять з цього кола) соціальний устрій постає в специфічному вигляді, в іншому вигляді, ніж він був насправді. Суспільство ділилося на сеньйорів і підданих, багатих і бідних, гнобителів і пригноблених, але ці градації

якщо й зовсім ігноруються, то, у разі, відступають до другого плану перед більш істотним, з погляду церкви, розподілом: на праведників і грішників, християн і невірних, добрих та злих. Соціальне життя розглядається церковними авторами насамперед у її ставленні до бога і душерятівних цілей [2].

Праця як різновид аскези — такий ідеал раннього середньовіччя. Існувала ієрархія оцінок різних видів праці. Не кажучи вже про лихварські операції, які беззастережно і рішуче засуджувалися, і про торговельну діяльність, на яку, як правило, дивилися з підозрою, була низка професій, заборонених, наприклад, для духовних осіб (у тому числі багато видів ремесла). Найкращі з трудових занять — сільськогосподарські. В агіографічній літературі нерідко зустрічаються згадки про святого, який мирно йде за плугом чи пасе стадо. Англійський єпископ Ельфрик, відзначаючи у своїй «Бесіді» важливість різних занять для людського життя, наголошував, що найкорисніше — праця хлібороба. *«Ми все воліємо жити з тобою, орач, ніж з тобою, коваль, бо орач дає нам хліб і питво, а що ти, коваль, у своїй кузні можеш нам запропонувати, крім іскор, стукоту молотів і вітру з хутра?»* [10]. У богословському повчанні Гонорія Августодунського «Світильник» (кордон XI і XII ст.) перераховуються особи, які потраплять у пекло; серед них — неправедні священники, лицарі-грабіжники, купці — ошуканці та наживали, жонглери — слуги Сатани та «майже всі» ремісники.

Навпаки, селяни *«здебільшого врятовуються», «бо ведуть простий спосіб життя і годують народ божий»* [11, с. 427–429]. Нагородою вони отримують задоволення споглядати муки грішників у геєні вогняній. Гонорій писав тоді, коли починався новий етап усвідомлення природи праці та її соціальної ролі, але у наведеному міркуванні він цілком формулює установки аграрного суспільства [2].

Неможливо встановити, до якої національності належали римські єпископи перших трьох століть нашої ери. Швидше за все, вони були греками, оскільки римська християнська громада складалась здебільшого з минулого населення, а не корінних римлян. Церковні історики дотримуються думки, що з 261 папи близько 200 походили з Італії, а 50 були чужинцями. Національність решти не встановлено. Серед чужинців найбільше було греків та сирійців; сім пап походили з Франції, шість — з Німеччини, два — з Іспанії, один — з Португалії, один — з Африки, один — з Англії, один — з Фландрії (Голландії). Саме голландець Адріан VI (1522–1523) був останнім папою-неіталійцем до моменту обрання (1978) поляка Івана Павла II (Войтили). Половину з пап, що походили з Італії, склали корінні римляни [7].

З часів раннього Відродження до всіх пап зверталися: «святий отець» або «ваша святість», однак у цьому випадку визначення «святої» стосується виключно священної функції папи незалежно від моральної оцінки його особистості. Ми не знаємо точно походження звичаю вживання папами свого герба. Офіційний каталог папських гербів починається з герба на печатках Інокентія III (початок XIII ст.). Герби мали також антипапи. Не всі папські герби поєднувалися з відповідними девізами. У перші століття християнства пап ховали у катакомбах. Загальною популярністю користується папська крипта в катакомбах Калікста, де знаходяться найдавніші з відомих нам поховань пап. З IV ст. папські могили розміщувалися у підземеллях Латерана, Ватикану, а також інших римських соборів. Більше десятка пап було поховано в інших містах Італії та інших країнах [7].

Підсумовуючи, необхідно розуміти, що повсякденність людини складається з кількох аспектів. Релігійний, економічний, географічний, кліматичний та соціальний. Середньовічне мислення залежить від релігійного аспекту. Все життя людини проходить через християнські свята та вчення. Символами та знаками насичене його життя. Слово, рослина, колір, матеріал, число, жест, міміка можуть мати символічне значення. Система наших сучасних знань та способів сприйняття відрізняється і тим самим заважає відновити логіку та зміст тих чи інших символів. Спроба зрозуміти людину минулого, прожити, зрозуміти спосіб думки, наблизиться до її ідей, на мій погляд, є одним із найважливіших і суперечливих питань сучасності.

1. Брагина Л. М. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения. Москва: Высшая школа, 1999. 473 с.
2. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. Москва: Искусство, 1990. 396 с.
3. Даркевич В. П. Светская праздничная жизнь Средневековья, IX–XVI вв. Москва: Индрик, 2006. 432 с.
4. Еней Г. История папства. Москва: Республика, 1996. 463 с.
5. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. Москва: У-Фактория, 2005. 350 с.
6. Лозинский С. Г. История папства. Москва: Наука, 1986. 354 с.
7. Ковальский Я. В. Папы и папство. Москва: Политиздат, 1991. 216 с.
8. Кубланов М. М. Возникновение христианства. Эпоха. Идеи. Искания. Москва: Наука, 1974. 216 с.
9. Хейзинга Й. Осень Средневековья. Москва: Иван Лимбах, 2013. 768 с.
10. Aelfric's Colloquy. Ed. by G. W. Garmonsway. London, 1939. 65 p.
11. Lefevre Y. L'Elucidarium et les lucidaires. Paris, 1954. 543 p.